

До спеціалізованої вченої ради К 64.109.01
при Харківській державній академії
дизайну і мистецтв

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу
Дудника Ігоря Миколайовича

**«Графічні особливості українського кириличного друкарського шрифту
(остання чверть XVI — перша половина XVII століть)»**,

поданої на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства
за спеціальністю 17.00.07 — дизайн

Актуальність теми дисертації Дудника Ігоря Миколайовича присвячена виявленню графічних особливостей шрифту українських стародруків та не викликає жодних сумнівів. Українські видання періоду останньої чверті XVI — першої половини XVII століть відносяться до книжкових пам'яток, а інтерес до них виявляється й за межами України. В цьому ракурсі є важливим розуміння місця українського шрифту як в історії кирилиці, так й у історії світового шрифтового дизайну. Також актуальним в наш час є питання популяризації саме кирилических шрифтів, втілення шрифтової культури в реальне життя українського суспільства на державному рівні. Останнім часом все частіше починає підніматися питання переходу українського алфавіту на латинські знаки. Пропозиція міністра іноземних справ України започаткувати дискусію щодо цього питання, висловлена в березні 2018 року, стала ще одним каталізатором. Проте при такій позиції існують певні ризики втрати культурного коду нації, які враховують сучасні українські шрифтові дизайнери та, спираючись на історичні взірці та сучасні тенденції, пропонують нові варіації форм та пластики українських літер.

Таким чином, автор дисертації ставить за мету комплексне ґрунтовне дослідження про графічні особливості кирилических шрифтів, що були створені на території України, і яка є на часі. Відповідно до цього автор у

логічній формі визначає ступінь вивченості теми в науковій літературі, виявляє взаємозв'язки українських друкарень та окреслює їх шрифтовий асортимент вказаного періоду, визначає принципи класифікації українських друкарських шрифтів; з'ясовує місце шрифту в контексті історії стародрукованої книги, а також аналізує принципи текстового набору, акциденцій та типографської майстерності.

Дисертаційна робота виконана згідно з науковою темою кафедри теорії та історії мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури «Мистецький простір України: минуле, сучасне, майбутнє» та відповідно до наукової теми НАОМА «Образотворче мистецтво в світовому контексті».

Наукова новизна дисертації сформульована відповідно результатам роботи з виокремленням суті та рівнями досягнутої новизни (с. 8).

Основні наукові положення та висновки є достовірними та обґрунтованими, теоретичні та практичні результати роботи підтверджуються висновками, що викладені у відповідності до поставлених завдань та підтверджуються науковими публікаціями, а також зведеними й порівняльними таблицями. Практичні результати роботи можна рекомендувати для використання у шрифтовому дизайні, науково-навчальній літературі та процесі мистецької освіти.

Повнота викладення результатів дисертаційної роботи підтверджується їх оприлюдненням в 17 публікаціях, з яких п'ять — у наукових фахових виданнях, затверджених у документах МОН України.

Подана на відгук дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, вагомого списку використаних джерел (299), додатків, а також документів про впровадження результатів дослідження у вигляді списку наукових праць. Загальний обсяг дисертації з анотацією становить 284 сторінки, з них основного тексту — 162. Додатки містять список ілюстрацій та альбом ілюстрацій, який складається із 129 робіт.

У Вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, подано загальну характеристику роботи, сформульовані мета та завдання дослідження, визначені об'єкт та предмет, методи дослідження, новизна та практичне значення роботи, наведені дані стосовно апробації основних результатів дисертації.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база, методологія дослідження» автором систематизовано наукову літературу, проведено критичний огляд історіографії питання, визначено стан джерельної бази та методи дослідження. Кількість та якість опрацьованих внаслідок наукового аналізу історіографії та джерельної бази, особливостей розвитку графічних ознак українського друкарського шрифту останньої чверті XVI — першої половини XVII ст., виявлено, що основні розвідки означеної тематики проводились протягом XX ст. та охоплювали проблеми кириличної абетки, історії друкарства, технологічних особливостей словолиття, шрифтової графіки, класифікації та шрифту у структурі книжки. Джерельну базу дисертації становлять українські стародруки з бібліотек України, Білорусі, Болгарії, Польщі, Росії та Швеції, а також репродукції та репринти.

Обрана автором методика дослідження базується на принципах наукової об'єктивності та системності, відповідно до завдань обрано системно-історичний, типологічний, компаративістський метод, а також методи мистецтвознавчого, композиційного та візуально-порівняльного аналізу.

У другому розділі «Теоретичні засади дослідження кириличного друкарського шрифту» розглянуто взаємовідношення рукописної та друкованої книжки, історію формування шрифтових класифікацій та термінології, зокрема таких понять, як «кирилиця», «абетка», «друкарський шрифт», «графема», що розкрито у відповідних підрозділах. В процесі роботи визначено місце шрифту серед структурних елементів книги та українського мистецтва. Так, з'ясовано, що шрифт є інструментом для структуризації текстової інформації саме друкованої книги.

У третьому розділі «Шрифтовий асортимент українських друкарень XVI — першої половини XVII століть» фіксується важлива та насичена інформація щодо історичних подій, посилань, скрупульозний аналіз шрифтів друкарень, що діяли на території України вказаного періоду. В цьому розділі детально розглянуто графічні особливості шрифтів острозьких видань, Стратинської та Крилоської, львівських, мандрівних друкарень, а також шрифти Києво-Печерської друкарні. В процесі роботи автором виявлено як спільні, так і відмінні риси шрифтової графіки.

Текст дисертації взагалі свідчить про глибоке поглиблення автором в тему дослідження. У Висновках сформульовано основні наукові результати дослідження.

Необхідно відмітити *головні переваги цієї роботи*, а саме:

Фактологічний матеріал дослідження дозволив ввести в науковий обіг нові імена шрифтових майстрів останньої чверті XVI — першої половини XVII ст., а також виявити комплекти кириличних шрифтів стародруків (рядкові та заголовкові літери), сформувати їх перелік з кожної друкарні, здійснити аналіз їх графічних особливостей. Це дасть змогу сучасним шрифтарям осмислити історичне надбання при створенні нових українських шрифтів. Наголошено на відмінності понять «кирилиця» та «гражданка».

Розроблена автором класифікація шрифтів за графікою, накресленням, розміром, призначенням може стимулювати практиків дизайну до цифрового втілення історичних шрифтових взірців, а також створення нових шрифтів на базі робіт українських графіків минулих століть.

При всьому позитивному враженні від роботи, слід вказати на виявлені *дискусійні моменти, зауваження, рекомендації*.

Рекомендації:

1. В формулюванні передостанньої задачі можна запропонувати використовувати «виявити графічні особливості» замість «простежити».

2. Порівняння шрифтового асортименту різних друкарень доцільно було здійснити з використанням *порівняльно-історичного методу*, що ґрунтується на здійсненні процедур, які дозволяють з'ясувати подібність чи відмінність між об'єктами, а також до вже обраного візуально-порівняльного аналізу додати *метод реконструкції*, адже процес аналізу шрифту стародруків досить складний, враховуючи умови друку на той час, тож деякі елементи могли не зберегтися, а іноді деякі літери зовсім не використовувались або замінювались іншими. Застосування комп'ютерних технологій при цьому методі є цілком доречним та необхідним.
3. Назва підрозділу 1.1. потребує додаткової інформації, наприклад, «історіографія питання українського стародрукарського шрифту». В назві розділу 1, а також назві та тексті підрозділу 1.2. пропонуємо використовувати «методи дослідження» замість «методологія».
4. Серед великої кількості та якості опрацьованих наукових джерел, деякі назви видань відсутні, зокрема автор на с. 35 в одному реченні зазначає, що (цитую) «Серед українських шрифтознавчих досліджень останніх десятиліть виокремилися два масиви — публікації, присвячені харківській школі акцидентного шрифту [91; 92; 136; 137], та праці львівських авторів, які актуалізують сучасну практику цифрового шрифтотворення [128–130; 243; 244]» (кінець цитати). На наш погляд, варто було дещо розкрити цю заяву, адже є набагато більше видань і дисертації на цю тему, як у Харкові, так і у Львові. Також немає у списку літератури книги Еміля Рудера «Типографіка».
5. У альбомі ілюстрацій (додаток Б) наведені розгорнуті зведені та порівняльні таблиці шрифтів стародруків, що безумовно, відноситься до переваг роботи. Проте доречно ці таблиці виділити в окремий додаток, що дозволить більш наочно представити результат роботи. Також в деяких таблицях, наприклад, рис. 3.3.19, на наш погляд, не вистачає ліній напису, ліній верхніх та нижніх виносних елементів,

додаткових позначень тощо, аби підкреслити саме графічні ознаки літер за типовими формами та доповнити цим дуже ґрунтовний аналіз у тексті підрозділу. Також у альбомі ілюстрацій рисунки 3.3.41 та 3.4.14 є тотожними, варто було зробити в підрозділі 3.4 посилання на перший рисунок.

Стосовно термінології та понять:

1. У актуальності (с. 5) наголошено на дизайнерському трактуванні поняття шрифту як інструмента художнього конструювання *книги*. Дозвольте з цим не погодитись, використання шрифту є дещо ширшим.
2. На с. 51 (підрозділ 2.2.) автор приводить два трактування поняття «шрифт» та дає пояснення. Далі автор детально описує технології виготовлення друкарського шрифту. Проте чіткої дефініції саме друкарського шрифту, яка була заявлена, не приведено як в роботі, так і в авторефераті. Не зовсім повним у підрозділі 2.3. є визначення абетки як набору знаків до конкретної мови (с. 56), зникло «історично сформований».
3. В тексті роботи використовуються терміни «сериф» та «карб» — в дисертації бажано тримати одне поняття, ще в українській літературі існує для цього поняття «зарубка». Сучасні шрифтові дизайнери використовують всі ці терміни за своїм смаком. Звичайно, це питання носить дискусійний характер та потребує окремого обговорення у шрифтовій спільноті.
4. Зустрічається використання словосполучення «шрифтовий дизайн» не за призначенням. Так, на сторінці 102 підрозділу 3.1. мова йде про титули та їх «шрифтовий дизайн», при цьому в роботі мається на увазі назва, місце видання тощо. На наш погляд, для організації титульного аркуша краще використовувати слово «типографія», адже під шрифтовим дизайном розуміється зазвичай нове створення літер, написів та цілих шрифтів. В авторефераті на с. 9 використано в цьому моменті «шрифтове оформлення», що на наш погляд є більш

прийнятним. Далі за текстом роботи на сторінці 103 заявлено «шрифтовий дизайн» заголовків, знову ж таки, за контекстом використовувались вже наявні типи рядкових та заголовкових літер, це не шрифтовий дизайн, а застосування шрифту в оздобленні титулу. Таке ж словосполучення «шрифтовий дизайн» зустрічається й у висновку 7 відносно українських видань (с. 161). До речі, саме цей момент відсутній в авторефераті.

Фактичні:

1. Висновки 1, 6 та 7 мають відмінності між основною роботою та авторефератом: висновок 1 — в останньому реченні; висновок 6 розширено в авторефераті додатковим абзацом з дуже емоційним забарвленням. Останній абзац цього висновку у дисертації на нашу думку є достатньо відомим (с. 160). Взагалі цьому висновку не вистачає чіткості формулювань щодо графічних характеристик та стильових ознак зазначених шрифтів. Висновок 7 дисертаційної роботи та автореферату майже вдвічі різниться за обсягом.
2. У авторефераті розміщено три таблиці: 1) Групування українських кириличних шрифтових гарнітур за основними графічно-історичними типами; 2) Ритмічна структура типової барокової та ренесансної типографії та 3) Використання спадку української друкарської кирилиці шрифтовими дизайнерами ХХ ст. Нас цікавлять таблиці 1 та 3, втім в самій дисертації їх не наведено. Можна лише здогадатися, що, наприклад, третя таблиця відноситься до актуальності теми, де автором наведено короткий перелік шрифтових майстрів ХХ ст.

Оформлення та друкарські помилки:

1. *Текст роботи:* на сторінках 16, 89, 102, 116 та 159 шрифт із старослов'янськими знаками «змінився» при друці.
2. У Змісті назва третього розділу (с.1) — зайва літера у слові «століття». Також зайві пробільні рядки в назвах розділів у тексті.

